

Intervencions arqueològiques al PERI-2, sector Tabacalera, de Tarragona

JOSEP-ANTON REMOLÀ I ALBERT VILASECA

I. INTRODUCCIÓ

En aquesta breu contribució es presenten de manera sintètica els resultats preliminars d'algunes de les intervencions realitzades per *Codex-Arqueologia i Patrimoni*¹ i *Cota 64*² en el sector de la ciutat de Tarragona afectat per l'execució del Pla especial de reforma interior 2 (Jaume I-Tabacalera). Intervencions que, en alguns casos, es troben en curs i, en d'altres, encara no han finalitzat el seu procés d'elaboració científica.

Aquest sector de la ciutat queda delimitat, en sentit ampli, pel tram final del riu Francolí, el port i el traçat hipotètic de la muralla romana (entre els carrers Reial, Eivissa, Jaume I i la fàbrica de Tabacs) (figura 1a). Al peu de la carena on s'alçava aquest hipotètic tancament meridional de la muralla s'estenia una franja més planera, cenyida a l'est per una altra elevació més suau, flanquejada per una línia de costa moderadament abrupta. Aquesta franja s'eixamplava per obrir-se en la zona ocupada actualment pel port i pujava en sentit aproximadament nord, en direcció a l'extrem sud-oest de la part alta de la ciutat. Cal observar, també, que els terrenys s'assenten damunt un subsòl amb diversos corrents subterranis d'aigua dolça a molt poca fondària, fet que predisposa el sector a una àmplia utilització d'aquest recurs. Aquesta configuració física, la posició *extra moenia* i la proximitat del port són factors fonamentals per entendre el comportament historicoarqueològic d'aquest sector.

1. L'equip d'arqueòlegs que fins al moment han participat, per part de CODEX, en aquest seguit d'intervencions és format per Maria Adserias, Josep Maria Puçe, Conxita Ferrer, Immaculada Teixell, César Augusto Pociña, Montserrat García i Josep Maria Macias.

2. Excavacions dirigides per A. Vilaseca, D. Bea i A. Carilla.

El sistema de denominació de les distintes àrees d'excavació, iniciades en alguns casos abans de l'inici efectiu de l'aplicació del PERI-2, s'ha fonamentat en la divisió parcel·lària establerta en l'esmentat Pla especial (figura 1b).

II. EXCAVACIONS FETES PER COTA 64 (PARCEL·LES 12, 13A I 18)

II.1. Parcel·la 18

L'excavació d'aquesta parcel·la ha proporcionat testimonis que ens configuren un paisatge molt diferent en cadascuna de les èpoques documentades. La fase més antiga s'inicia en època tardorepublicana amb els treballs d'extracció de pedra a la banda septentrional del solar i amb una ocupació d'hàbitat al seu extrem sud-est. Seguidament, i segurament mantenint una continuïtat en l'extracció de pedra, trobem la construcció d'un gran edifici a la part central del solar. Una vegada s'ha abandonat el sector com a zona d'hàbitat a finals del segle III dC, trobem que part de l'àrea intervinguda passa a ser ocupada com a zona de necròpolis mentre que el sector d'hàbitat és espoliat totalment (figura 2).

II.1.1. La pedrera

Des de la seva amortització la pedrera va restar soterrada sense més explotacions o alteracions fins arribar al segle XIX. A partir d'aquest moment les intervencions que l'han transformat han estat diverses i en alguns casos molt destructives. En la part descoberta, l'àrea de treball presenta una superfície semicircular amb un diàmetre aproximat al voltant dels 12 metres, i que s'obre cap a l'oest, els desnivells de la qual es localitzen a diferents alçades, majoritàriament al voltant dels 40 centímetres.

Hi distingim dues formes diferents de desbast: com a forma d'extracció majoritària trobem que pel costat nord i part del sud-est, els blocs extrets són en gran part de formes irregulars de mida mitjana, i no s'observa cap tipus de norma seguida en el procés. En aquests punts observem gran quantitat de marques i regates d'extracció. Trobem 8 superfícies planes indicatives d'una extracció de blocs de formes més o menys regulars. En alguns punts les empremtes deixades pels blocs formen els coneguts graons de les pedreres. Els costats de les superfícies oscil·len entre els 60-80 centímetres i sobrepassen el metre en un sol cas. Quant al gruix dels blocs es pot observar en alguns punts que devia estar al voltant dels 20-30 centímetres. Situat al costat sud de la pedrera observem un únic desnivell de poc més de dos metres produït pel desbast de la roca.

El reompliment, amb molt pocs materials, contenia produccions ceràmiques datables entre l'acabament del segle II i l'inici del III dC. Els materials trobats dins les esclatxes donen una data inicial del seu ús en època tardorepublicana o d'August. Ja per a un període posterior hem localitzat part d'una necròpolis baiximpe-

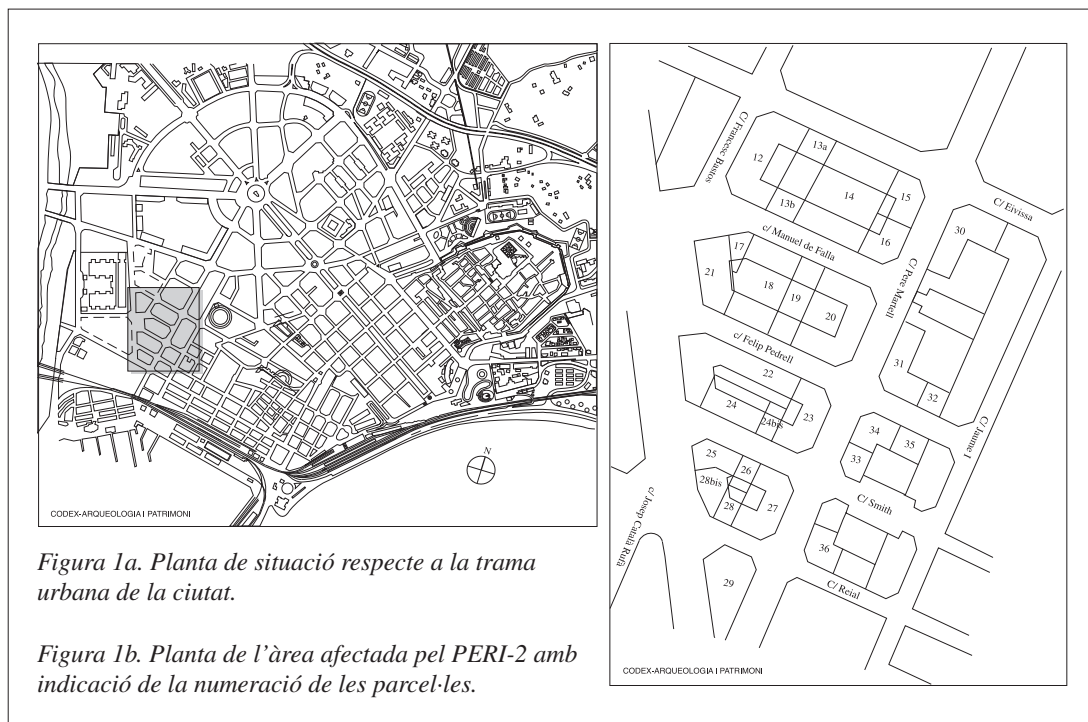

Figura 1a. Planta de situació respecte a la trama urbana de la ciutat.

Figura 1b. Planta de l'àrea afectada pel PERI-2 amb indicació de la numeració de les parcel·les.

rial. Podem apuntar, doncs, que el moment de màxima activitat de treball, al llarg del segle I dC, coincideix amb la intensa activitat edilícia que es dona pels seus voltants.

II.1.2. La necròpolis

Dins l'àrea limitada exclusivament a la zona de la pedrera i estenent-se cap a la banda septentrional del sector, hem documentat un total de catorze enterraments amb la tipologia següent: 3 en àmfora, 2 en *tegulae* a doble vessant, 1 en fossa amb protecció lateral de teules, 1 en taüt de plom, 4 en fossa simple amb coberta plana de *tegulae* o fragments d'àmfora i dues del tipus *cupae*. Indiquem que la necròpolis té la seva continuïtat per la banda nord del solar (parcel·les 12 i 13b) i que lògicament, en un futur hauran de tractar-se de manera conjunta i de forma més aprofundida.

Ressalta la disposició que presenten els enterraments, que no segueix cap norma establerta, de manera que no respecta cap tipus d'alineació en fileres com és característic en altres sectors de necròpolis. L'orientació predominant de les tombes tendeix a ser d'oest a est, amb petites variacions.

És molt significativa, però, la presència de dipòsits funeraris relacionats amb

algun tipus de ritual o creença: dins una tomba construïda en fossa simple voltada amb pedres i sense cap tipus de coberta, s'ha localitzat un unguentari situat fora la tomba però per damunt els peus del difunt. Una altra tomba correspon a un adolescent d'entre 10-15 anys que portava el cap d'un petit cavall damunt el seu pit. La tomba corresponia a una fossa simple amb una coberta formada per fragments d'àmfora. Assenyalem que les dues tombes corresponen a la tipologia més senzilla o més pobre. Per últim, les *cupes* han presentat trets interessants: dins la tomba número 9 hem trobat diversos fragments corresponents a una llàntia i una àmfora amb les restes d'un nadó. Dins l'altra *cupa* (fora d'aquesta parcel·la), s'ha localitzat un petit fragment d'inscripció que parla d'un infant de 5 anys.

A banda de les datacions aportades pels recipients amfòrics, per donar una datació per a l'inici del sector com a zona d'enterraments podem centrar-nos en diversos aspectes. Per un costat tenim que els nivells d'amortització de la pedrera són de finals del segle II dC o inicis del III. Per l'altre, pensem que és significativa la presència de dipòsits funeraris —unguentari, cap de cavall—, trets característics dels enterraments altimperials, raó per la qual, i recordem que no tenim dades materials que ens ho demostrin, pensem que la necròpolis podria iniciar-se a partir del moment en què finalitza l'ús de la pedrera, a partir del segle II dC. Són, però, els recipients amfòrics dels enterraments els que ens permeten donar una cronologia concreta per a l'ús de la necròpolis: la tomba número 9, que correspon a una *cupa*, la datem per l'àmfora trobada al seu interior, Keay XXV-S, amb una cronologia compresa entre el segle IV i l'inici del V. La tomba número 1, amb una àmfora africana del tipus Keay VI, la datem en el segle IV, i la tomba número 14, amb una àmfora Keay III-B a partir del 225 fins tot el segle IV. Quant a la cronologia que pot donar-nos el taüt de plom hem d'assenyalar que aquesta és molt àmplia i que coincideix plenament amb l'ús d'aquesta àrea cementirial. La utilització dels taüts de plom, comença a donar-se a partir del segle II i preferentment a partir del segle III en època severiana.

Amb totes aquestes dades podem observar un marc cronològic molt ampli en l'ús de la zona com a àrea d'enterraments, des de finals del II i l'inici del III fins a inicis del segle V dC. D'altra banda, i tal com també es dona a d'altres parcel·les, la manca absoluta d'ordre en la disposició dels enterraments i l'ús d'una zona d'hàbitat abandonada (especialment a la parcel·la 12) poden ser indicatius del fet que ens trobem fora del que seria l'àrea establerta oficialment com a espai cementirial de la ciutat.

II.1.3. Sector meridional: zona d'hàbitat

Pel costat sud de la pedrera hem diferenciat aquest segon sector on apareixen estructures d'hàbitat corresponents a dos períodes d'època romana diferents.

En iniciar l'excavació, però, hem trobat les restes de dos individus enterrats dins d'un gran forat que correspon al cràter d'un impacte de morter i que destruï diversos paraments d'època romana. Aquesta dada ens porta a recordar que aquest

sector de la ciutat va ser, a inicis del segle XIX, escenari de grans enfrontaments bèl·lics de la Guerra del Francès, i la parcel·la en concret es devia trobar a unes poques desenes de metres del *glacis* de les fortificacions de la ciutat. Els esquelets dels dos individus presentaven nombrosos fragments de metralla incrustats.

Ja dins l'època romana els testimonis més antics ens són donats per les restes de dos paraments situats a l'extrem sud-est del solar que carreguen l'un en l'altre formant una cantonada que correspon a algun tipus d'habitació. Els murs són construïts en pedra seca lligada amb fang de factura molt grollera. Els nivells de fonamentació ens aporten materials datables en època tardorepublicana. Les estructures queden amortitzades en una fase posterior que es pot datar a mitjan segle I dC.

D'un moment constructiu posterior, localitzem a la part central del sector meridional una gran edificació que motivà regularitzacions importants del terreny. A grans trets, el que ens ha quedat d'aquesta construcció està format per tres habitacions disposades linealment i un llarg parament sensiblement separat d'aquestes. Tots els murs són construïts amb un encofrat d'*opus caementicium*. Atesos el tipus i la configuració dels paraments és evident que correspon a part d'alguna construcció de gran mida, però la manca de més restes arquitectòniques o d'altres elements constructius no ens permet definir el tipus de construcció amb exactitud. En aquest sentit, la situació on es trobava la construcció en època romana, prop la línia costanera i també en una zona on probablement hi devia haver una explotació agrícola, ens fa pensar que s'ocupava de qualsevol de les dues activitats.

Les dades que ens donen una cronologia per a la seva construcció són ceramològiques i ens marquen una datació entre mitjan segle I dC i el tercer quart d'aquest segle. La fi de l'ocupació del sector com a zona d'hàbitat a finals del segle II o inicis del segle III dC i amb una reocupació o intervenció puntual de la construcció al baix imperi.

II.2. Parcel·la 13a

El comportament estratigràfic documentat en aquesta parcel·la ens ha proporcionat testimonis amb un ampli ventall cronològic des del segle I aC fins al segle VI dC.

II.2.1. Fase I: Època tardorepublicana

Les restes corresponen a la fonamentació de tres paraments d'una habitació situada per sota i enfront dels dos mausoleus quedant així també coberts per la via. L'habitació estava reomplerta per un nivell que hem datat en un moment tardorepublicà o canvi d'era, moment de la seva construcció. Aquest nivell el trobem també per la banda oest del solar, amb una superfície que presentava un fort cabussament en aquest sentit i cobert per dues capes estèrils compactades.

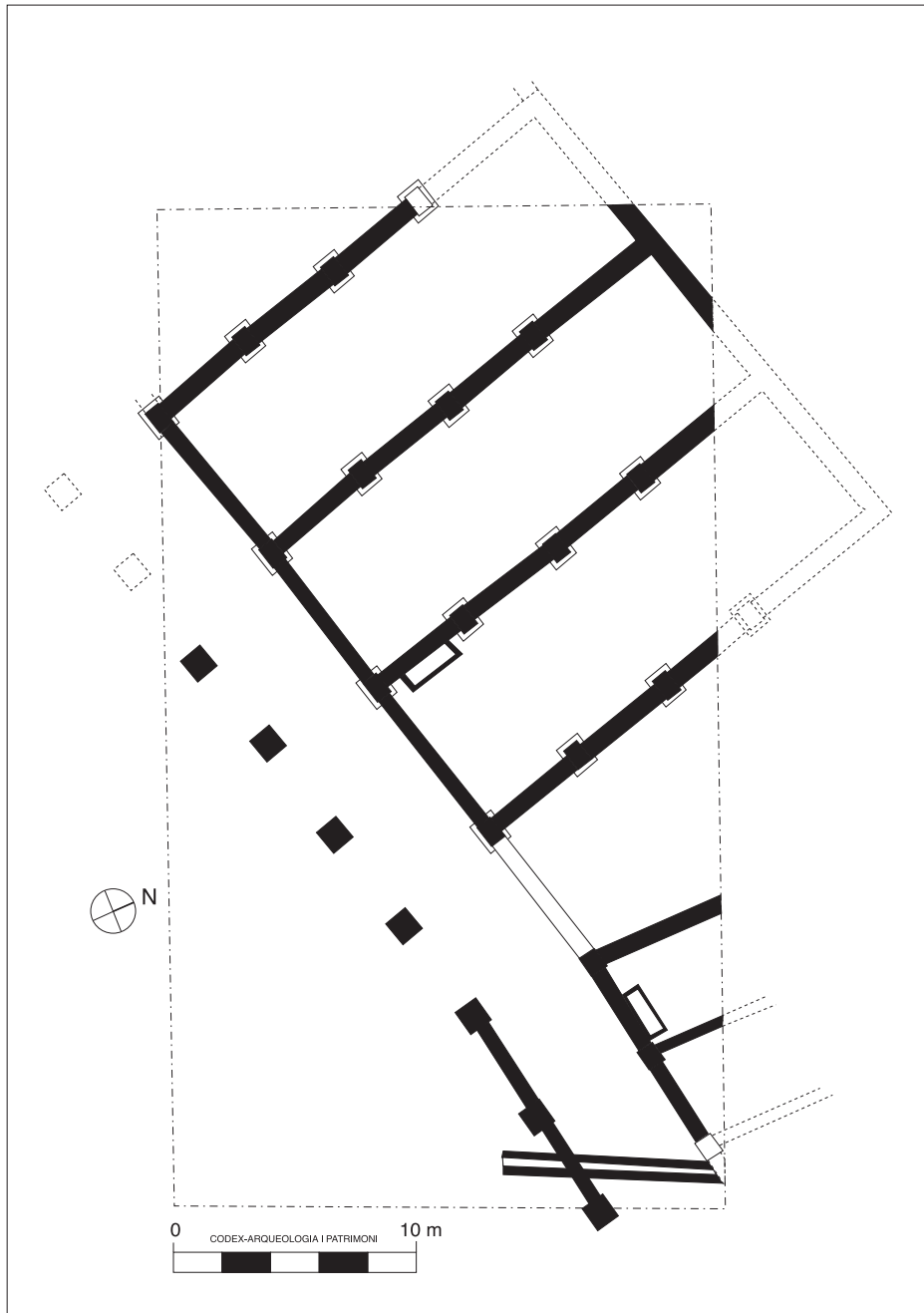

Figura. 3. PERI-2, Parcel·la 22: Planta preliminar restituïda de les restes d'època altimperial.

II.2.2. Fase II

II.2.2.1. Mausoleu número 1

D'aquest edifici solament s'han conservat les dues primeres filades de la façana, formada per grans carreus disposats de forma que la primera filada, amb l'aresta arrodonida, sobresurt de la superior formant un banc. En la nostra parcel·la el parament té una llargada de 7,3 metres, una alçària d'1,2 metres i s'assenta damunt d'una banquetta de fonamentació formada per diverses filades de pedres aplanades.

Cal puntualitzar que en aquesta parcel·la la façana delimita una part d'un sol edifici, però que el mur es perllonga cap a la parcel·la veïna pel costat est, on trobem el parament est del mausoleu i on s'aixeca un segon edifici funerari. Quant al revestiment de l'edifici tenim dos elements que ens permeten definir part de com seria l'aspecte original. Hem recuperat alguns objectes ceràmics de forma romboïdal per ser inserits a la paret, i que podrien conformar un revestiment format per *opus reticulatum*, tipus de decoració amb precedents a la península per a edificis funeraris. S'ha recuperat també part d'un fris fet amb pedra de Mèdol amb decoració de fulles entrelligades.

II.2.2.2. Habitacions 2 i 3

Situades al costat oest del solar, aquestes dues habitacions es troben compartint un mateix mur que les separa. En ambdues, el mur de tancament oest ha quedat tallat per la construcció de l'edifici de la parcel·la 12a. Tots els murs són de pedra seca lligada amb fang, es fonamenten damunt mateix de la roca natural i es troben conservats en diferents alçàries, però de manera molt arrasada. El mur de tancament nord de l'habitació 2, forma cantonada amb el mur de tancament est de l'habitació, queda tallat i no arriba al mur mitger de les dues habitacions. Els paraments de l'habitació número 3 presenten un comportament idèntic que els de l'altra habitació: el seu mur de tancament sud forma cantonada i queda també tallat abans d'unir-se amb el mur mitger de les habitacions. Just a la cantonada se li adossa per la banda interior un gran conjunt de pedres que podrien formar part d'un empedrat. Les dades estratigràfiques aportades pels nivells que s'adossaven als murs d'ambdues habitacions, ens aporten una datació de segona meitat del segle IV i mostren abundants carbons i cendres signe d'un incendi.

Hem de remarcar que l'adhesió d'aquestes habitacions a un tipus de construcció és difícil ja que no tenim elements suficients que ens permetin de fer-ho. En primer lloc assenyalem que la seva situació respecte al primer mausoleu delimita un espai que podem interpretar com un accés (via o camí) cap a la banda meridional (on trobaríem les construccions i edificacions de les parcel·les 13b, 18 i 19). La proximitat d'una vil·la a la parcel·la 12, malgrat que no tenim dades físiques que ens ho assegurin, ens porta a pensar que les habitacions corresponen a alguna de les seves dependències. En aquest sentit hem de recordar que en aquesta èpo-

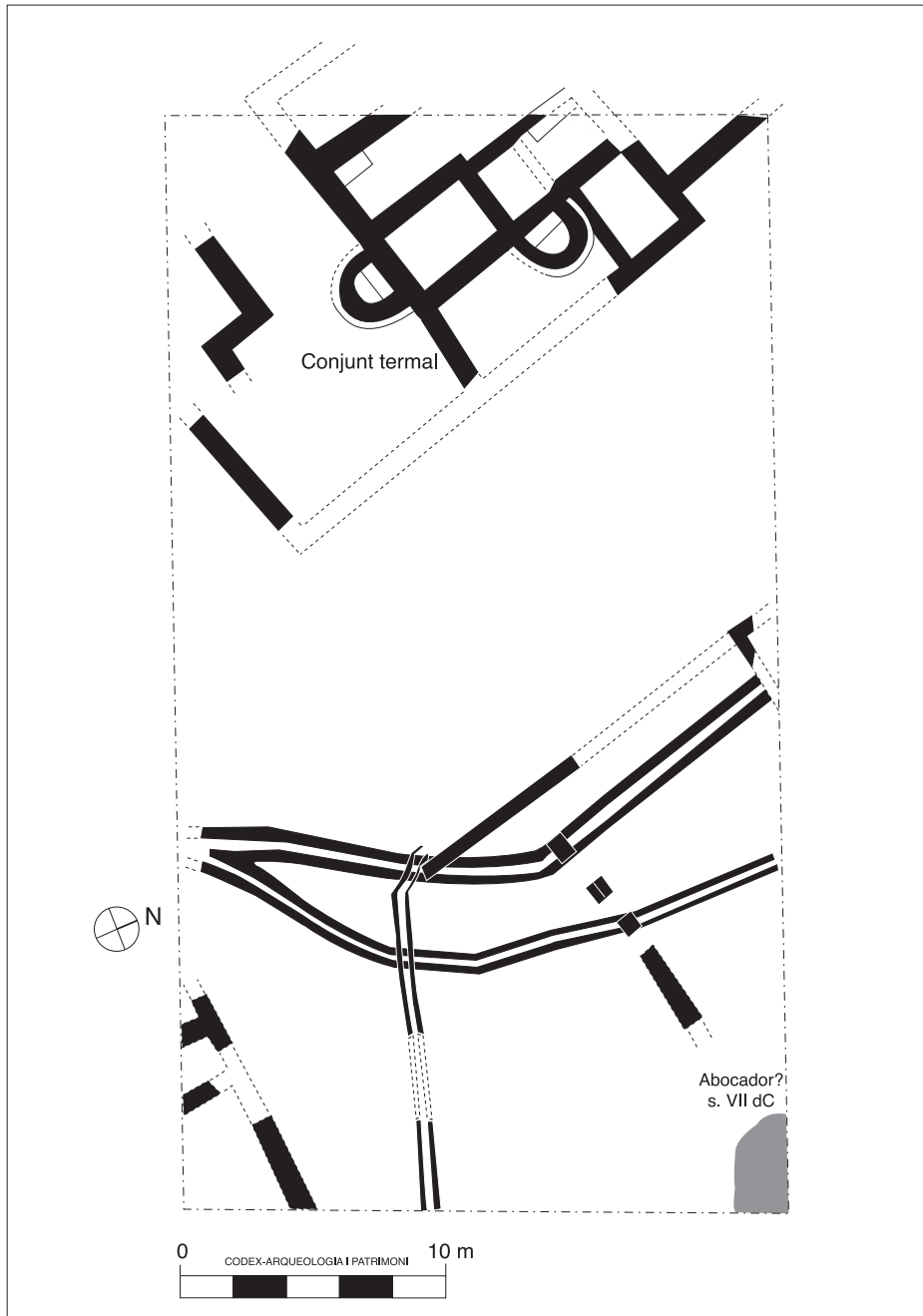

Figura 4. PERI-2, Parcel·la 22: Planta preliminar restituïda de les restes d'època baiximperial i tardoantiga.

ca, segle I dC, els mausoleus i monuments funeraris, com a símbols d'ostentació de la posició social, sovint s'alternaven amb vil·les i santuaris de manera que quedaven integrats a la vida pública.

II.2.3. Fase III

En aquesta fase hi ha fets significatius quant a l'evolució de la zona de manera que comença a canviar-ne substancialment l'urbanisme. Per una banda tenim que el paviment original de la via ha estat reblert per diverses capes, fins a cobrir el banc de la façana del primer mausoleu. El segon fet és la construcció d'un segon mausoleu alineat i adossat amb el primer pel seu costat est. El tercer és la construcció d'una tercera habitació que s'adossa pel costat nord de la número 2 situada damunt mateix de la via romana.

II.2.3.1. Rebliment de la via

Per damunt del paviment original trobem diverses capes, que es poden datar entre finals del segle I i el segle II dC que reomplen el nivell de la via fins a cobrir el banc del mausoleu número 1, estenent-se al llarg de tot el tram de carrer documentat. Destaquem un enterrament dins d'aquest paviment amb una llàntia tipus Dres-sel 28 com a dipòsit funerari. Aquest tipus es produeix entre els segles II i III dC.

II.2.3.2. Mausoleu número 2

La datació d'aquesta construcció l'hem establert a partir dels materials ceràmics de la seva construcció en el segle II dC. Les restes que ens han quedat estan formades per dos llargs paraments adossats i disposats linealment a tot el perímetre de la façana i pel costat oest de l'edifici. El sistema constructiu emprat és un encofrat reomplert de pedres lligades amb fang, que no presenta a l'exterior cap tipus d'enlluït. Els paraments recolzen damunt mateix la roca del terreny natural, i en segueixen el pendent nord-sud.

La façana no queda perfectament alineada amb la façana del primer mausoleu sinó que la sobrepassa entre 15-20 centímetres. Per la banda est, l'edifici devia quedar delimitat pel parament oest del mausoleu número 1; el mur de tancament sud ha desaparegut totalment. No obstant això, tenim una part de parament, que no es relaciona físicament amb cap altre i que manté la mateixa alineació que el mur interior del mausoleu. Aquest fet apunta cap a una prolongació de l'edifici que, per tant, és més allargat que el número 1.

A l'interior d'aquest mausoleu és on hem trobat quasi tots els enterraments, tots ells a la mateixa cota i presentant la tipologia següent: 3 en fossa simple, 2 en cista i 1 del tipus banyera. Tots han estat excavats en nivells que es poden datar en el segle II dC, porten dipòsits funeraris (monedes, llànties i una ampolla de vidre) i tots estan disposats en direcció nord sud.

II.2.3.3. Habitació número 1

La seva estructura està formada per dos paraments principals que corresponen al mur de tancament nord de l'habitació número 2, que passa ara a fer de mitger entre aquesta habitació i la número 1. El mur de tancament de l'habitació 1, a diferència dels altres, es fonamenta damunt de nivells del segle I dC. Pel costat est l'habitació queda tancada per un mur que es troba cobert per transformacions posteriors; pel costat oest el mur de tancament queda tallat.

Les tres habitacions tenen les mateixes dimensions. Ens trobem, doncs, davant un conjunt format per tres habitacions, les quals, han de formar part d'una construcció ja molt més gran. Dins el projecte constructiu d'aquest període trobem també que s'ha mantingut l'accés cap a la banda meridional del sector.

II.2.4. Fase IV

Aquesta darrera fase la datem entre els segles V i VI dC i apareix cobrint quasi tot el solar de manera que afecta també algunes estructures. Els testimonis que ens han quedat d'aquesta època són solament estratigràfics i són produïts per l'arrasament o el desmantellament dels paraments arquitectònics que hi havia. Trobem nivells d'aquesta època a l'interior del mausoleu número 1 que espolien totalment les estructures que hi havia al seu interior i els paraments exteriors, deixant solament les dues filades de carreus de la façana. D'aquesta manera, els reompliments baiximperials ocupen tota la potència estratigràfica fins al nivell de roca, però no afecten, en canvi, el subsòl del mausoleu número 2 el qual trobem gairebé intacte i solament alterat en el límit entre els dos edificis. Testimonis de l'ocupació d'aquesta època s'han documentat també en extensions variables a gairebé totes les parcel·les excavades. Destaquem finalment l'existència d'un nucli d'hàbitat, força allunyat de l'únic que fins ara teníem limitat a la part alta de la ciutat.

II.3. Parcel·la 12

Excavada en tres fases, una per a cada edifici construït. A les dues primeres solament ha estat possible excavar els punts on la nova construcció afectava el subsòl (prospeccions i rases) amb les limitacions que això comporta. La tercera, de la mateixa manera que a la resta de parcel·les del PERI-2, s'excavà també en extensió. En aquesta parcel·la s'han documentat nivells i estructures altimperials que podem identificar, en part, com a corresponents a un conjunt termal d'una vila. S'han documentat també nivells baiximperials i, al solar de la tercera fase es documentaren també nombrosos enterraments d'aquesta època.

Totes les restes arquitectòniques trobades es relacionen com a part d'una instal·lació termal. El conjunt en defineix diferents parts: dipòsits, piscines, latrina, canalitzacions, juntament amb un hipocaust. A la vegada, aquesta instal·lació ha de

formar part d'una vila de més grans dimensions que devia tenir zona d'hàbitat i zones d'explotació econòmica.

L'inici del funcionament del conjunt, que es pot datar a través dels materials de nivells fundacionals, cal situar-lo entorn a la primera meitat del segle I dC. L'amortització de les estructures planteja, però, més problemes. D'una banda, l'amortització de l'hipocaust és anterior a la de la resta d'estructures. Sembla ser que amb anterioritat a mitjan segle III dC el paviment superior de l'hipocaust s'enfonsa i l'estructura ja no és reparada. L'espai entre paviments és utilitzat llavors com a abocador i es troba gran quantitat de material ceràmic. Aquest fet és un indicatiu que el conjunt termal, usat com a tal, ha perdut ja la seva funcionalitat.

Posteriorment, i en un moment que creiem que ha de correspondre al d'amortització de la resta d'estructures (a finals del segle III dC o inicis del IV dC), s'enfonsa la teulada de l'hipocaust, localitzada totalment plegada segellant l'hipocaust. Datable també en el baix imperi, trobem l'enterrament d'un infant o un nonat en àmfora per damunt la teulada plegada. Assenyalem que aquest és l'únic enterrament trobat dins l'espai construït.

La resta d'estructures arquitectòniques, com ja s'ha assenyalat, són amortitzades a partir de finals d'aquest segle III dC. En aquest sentit volem remarcar la troballa de potents reompliments en la roca retallada i replanada, localitzats a la part central de la parcel·la, que es poden datar entre els segles IV-V dC. De la mateixa manera un cop s'han amortitzat les estructures s'efectuen un seguit de petites ocupacions que per les seves característiques creiem que hem d'identificar amb remocions i treballs de caire agrari. Aquestes petites ocupacions han estat també documentades en altres intervencions de la zona.

Destaquem també que la construcció d'aquestes edificacions comportà unes importants obres d'anivellament del terreny. En aquest sentit podem observar a la tercera fase (costat meridional de la parcel·la), la construcció d'un potent mur d'aterrament en sentit oblic al solar i que configura la zona en dos nivells amb una diferència de cota de fins a 3 metres.

Una vegada definitivament amortitzades les estructures del conjunt termal i els seus usos posteriors, aquestes pateixen un procés de desmuntar els seus elements constructius, fet que hem pogut constatar clarament en els paraments de la latrina i els seus voltants. A partir d'aquest moment, i recordem que ja ens trobem en el baix imperi, el sector queda reconverit en una àrea cementirial, els 23 enterraments documentats (exceptuant l'infant trobat damunt de l'hipocaust) no envaeixen la zona que es troba en ruïnes. Tant per situació com per cronologia els enterraments formen part de les necròpolis trobades a les parcel·les 13b i 18. La tipologia dels enterraments és la comuna a aquesta època: fossa simple, teules a doble vessant, en àmfora i una tomba en doble cambra.

III. EXCAVACIONS FETES PER CODEX (PARCEL·LES 13B, 14, 15, 16, 19-20, 22, 29, 33 I 34)

La base fonamental del discurs diacrònic que proposem procedeix de les excavacions en extensió en una reduïda porció de la parcel·la 22 i de l'excavació dels pous de fonamentació de les parcel·les 19-20, en especial de la primera. Tot i que, evidentment, a aquesta base s'afegiran els resultats obtinguts en les parcel·les 13B, 14, 15, 16, 29, 33 i 34.

De la parcel·la 22, inclosa en l'illa 7, només se n'ha excavat una petita part que està encara pendent de finalització. Aquesta illa limita amb la prolongació del carrer Smith, paral·lel al carrer Reial, principal eix vertebrador de l'actual barri marítim. Entre els carrers Smith i Reial es dibuixa l'illa 8 en la qual encara no s'ha fet cap intervenció arqueològica. El carrer Reial sorgeix a partir de la segona meitat del segle XIX com a conseqüència del desmantellament de la línia fortificada de la Marina, situada al peu de la línia de costa. En l'actualitat entre el carrer Reial i el port hi ha altres carrers sorgits part sobre l'antiga platja i part sobre espai guanyat al mar. En època antiga, però, la línia de costa penetrava més cap a l'interior (coincidint, *grosso modo*, amb el traçat del carrer Reial). De fet, en l'extrem meridional de la part excavada de la parcel·la 22, els darrers paquets estratigràfics que va ser possible excavar (el nivell freàtic impedí la continuïtat dels treballs) corresponien a sorres de deposició natural.

Fent una abstracció genèrica de les dades preliminars obtingudes proposem les línies evolutives generals següents. En primer lloc, res no ens fa pensar en una ocupació associada al poblat ibèric documentat al nord-est d'aquest sector (ADSERIAS *et alii*, 1994). Únicament podem ressenyar la localització d'alguns fragments ceràmics anteriors al segle III aC que formen part de nivells de cronologia posterior.

Les evidències que podem atribuir amb claredat a època tardorepublicana són excessivament escasses i puntuals per intentar definir-ne el significat. La intensitat dels processos d'urbanització posteriors, l'estratègia d'excavació i la presència del nivell freàtic han contribuït, en alguns casos, a accentuar aquesta imprecisa percepció. De tota manera, no es pot descartar el fet d'adscriure a aquesta fase tardorepublicana una primera sistematització de l'entramat viari que vertebrarà aquesta zona a partir d'època d'August. La mateixa dinàmica erosiva dels traçats viaris, els continuats recreixements de les línies de circulació i la fragmentació i la residualitat dels materials que permetrien una correcta datació ens obliguen a una certa cautela.

Malgrat tot, podem afirmar que tant el vial de la necròpolis paleocristiana com el que segueix aproximadament el traçat del carrer Eivissa/camí de la Fonteta i, possiblement, el que hem documentat en la parcel·la 22, aproximadament paral·lel a l'anterior, estan plenament definits en època d'August. El que millor coneixem és el tram de vial que va localitzar mossèn Serra Vilaró en la necròpolis paleocristiana (SERRA VILARÓ, 1935), un nou tram del qual ha estat recentment posat

al descobert en el solar on ara s'alça el centre comercial «Parc Central» (LÓPEZ, 1997). Té una amplada aproximada de quatre metres, està limitat a banda i banda per murs i construït amb una barreja compactada de morter, pedres i còdols. Les diferents capes que el formen indiquen successives reformes que mantenen la seva vigència fins, si més no, la primera meitat del segle V, condicionant l'orientació dels diversos edificis que es disposen a banda i banda. L'altre vial, el que seguia aproximadament el traçat del camí de la Fonteta, també ha estat documentat en les excavacions de les parcel·les afaçanades a aquest camí, transformat en carrer Eivissa. Tot i la dispersió de les dades existents, sembla perfilar-se una disposició viària radial, l'origen de la qual, si prolonguem teòricament els trams fins ara identificats, es devia de situar a l'entorn de l'actual plaça de Ponent,³ on fins a la creació d'aquesta plaça s'obria un portal proper al sector que en època romana ocupava el fòrum de la colònia. Trams perpendiculars, com el de la necròpolis paleocristiana, devien unir les distintes vies definint el sistema de parcel·lació d'aquesta zona.

A aquest sistema viari s'associa una activitat bàsicament funerària datada, de forma imprecisa, entre època tardorepublicana i inicis del segle I dC. Correspondrien a aquest moment, per exemple, els togats funerals recuperats fora de context durant les excavacions dels anys vint i trenta en el solar de la fàbrica de Tabacs. Algunes d'aquestes tombes tenien un coronament de caràcter monumental que únicament podem intuir a partir de les restes malmeses conservades. Es tracta, fonamentalment, de monuments turriformes, com el que actualment serveix de receptacle a les despulles mortals de Serra Vilaró o els documentats sota el carrer Eivissa, i de recintes funerals alineats similars als de la necròpolis d'Aquileia (finals del segle I i segle II dC) o als d'Isola Sacra, al nord d'Òstia (segles II-III dC). Dins d'aquesta tipologia podríem incloure els monuments funerals localitzats a les parcel·les 13A-14 i 19-20.

Així doncs, entre època tardorepublicana i el període augustal/juliclaudi es configura un paisatge periurbà vertebrat per petits vials o camins, flanquejats per enterraments i recintes funerals, delimitant parcel·les agrícoles parcialment urbanitzades. Un paisatge que es completa amb una gran diversitat estructural i funcional que coexisteix amb l'activitat funerària abans esmentada. Aquesta dinàmica es demostra clarament en les parcel·les 19-20 i 22 del PERI-2, tot i que la parcialitat de les estructures documentades impedeix precisions més grans.

3. L'any 1952, en obrir-se la fonamentació de la façana dels magatzems que ocupen els números 3-7 del carrer Mallorca, va aparèixer un petit segment d'una via enllosada de sis metres d'amplada. Tot i les dificultats de situar la troballa dins la trama urbana actual, J. Sánchez Real assenyala que es dirigia aproximadament vers la plaça de braus. Aquest comentari i el croquis que publica, on la via és obliqua a la façana de l'edifici en construcció, suggereixen que aquest vial també devia seguir una disposició radial (Sánchez Real 1973: 178-181). Aquesta dada es completaria amb el mil·liari que, segons B. Hernández Sanahuja (1892, Tom I, Part Zona, p.120-121, nota 2), va aparèixer durant la construcció de la plaça de braus. Un altre petit tram viari es va documentar en les excavacions del sector d'enterraments localitzat en la cruïlla dels carrers Prat de la Riba i Ramón y Cajal (Foguet; Vilaseca 1995).

En època juliclàudia avançada o flàvia inicial, en la parcel·la 22 es detecta una important transformació urbanística que comporta la supressió de les estructures precedents, la construcció de grans naus d'emmagatzematge i el recreixement del nivell de pavimentació del vial documentat en aquesta parcel·la (figura 3). Fins al moment s'han individualitzat dos edificis, limitats al sud pel vial, formats per grans naus amb coberta sustentada sobre un sistema regular de pilars inclosos en els murs de delimitació i pavimentades amb sòls de còdols. Cadascuna de les tres naus fins ara localitzades de l'edifici més occidental mesura 18,40 x 6 metres (aproximadament 110 m²). En un moment posterior, encara per determinar, es construeix un pòrtic fonamentat sobre grans blocs de pedra del Mèdol que afecta nivells de pavimentació associats al vial. El model tipològic i la situació apunten cap a una funcionalitat relacionada amb l'emmagatzematge de béns que no és possible determinar per la manca d'evidències corresponents al moment d'activitat.⁴ Aquest model⁵ és similar al conegut en àrees adjacents a complexos portuaris com Portus, Leptis Magna i la *porticus Galbana* i *Aemiliana*, aquestes dues darreres en el port fluvial de Roma (RICKMAN, 1971). En tots els casos, es documenten bateries de naus, d'entre quatre i sis metres d'amplada, paral·leles al front portuari i amb absència d'edificacions entre la façana dels magatzems i la línia de costa. Si això es compleix en el nostre cas, la línia de costa corresponent a aquest moment seria propera al vial que discorre per davant la façana d'aquests magatzems.

A l'inici del segle II dC es produeix una important modificació que comporta un recreixement generalitzat del nivell de circulació amb un nivell de farciment que, en alguns punts, cobreix els murs que uneixen les bases dels pilars. Únicament en la nau més occidental es documenta un nou paviment, en aquest cas de tessel·les blanques de grans dimensions.⁶ A l'edifici situat a l'altre extrem de l'àrea excavada també es detecten successius recreixements de nivells de circulació i murs que, en l'estat actual dels treballs, no podem interpretar funcionalment ni cronològicament.

Corresponents a un moment posterior es detecten quatre enterraments en fossa, dos d'ells en àmfora, que tallen el paviment de tessel·les. Quan es produeix aquesta activitat funerària (l'àmfora esmentada és especialment difosa en el segle III dC, tot i que la seva producció s'inicia en el segle precedent) poc devia restar dels edificis anteriors. L'ocupació del sòl amb finalitats funeràries es detecta amb més o menys intensitat en diversos punts de les parcel·les excavades des d'època d'August fins a època tardoantiga.

A partir d'aquest moment el protagonisme constructiu se centra en l'espai que

4. Estructures de tipologia i cronologia similars han estat identificades en les parcel·les 19-20.

5. Aquestes naus s'articulaven a partir d'un «...schéma quadrangulaire, avec les salles de manutention et de dépôt réparties à la périphérie d'une aire centrale elle-même délimitée par les colonnes d'un quadriportique...» (Gros, 1996: 470).

6. Molt similar al documentat en la basílica identificada per mossèn Serra Vilaró a la necròpolis paleocristiana.

anteriorment havia ocupat la nau més occidental. En un moment encara per determinar, probablement ja dins el segle III dC, es construeix un petit conjunt termal que pateix diverses reformes identificades des del punt de vista constructiu però no situades encara cronològicament (figura 4). La primera evidència documentada d'aquest nou edifici és una habitació rectangular de 3,15 x 1,86 metres revestida interiorment amb una capa d'*opus signinum*. Posteriorment, aquest revestiment hidràulic és substituït per una placa de marbre. La densitat de les estructures posteriors no permet relacionar aquesta habitació amb altres àmbits i, per tant, la interpretació com a part d'uns banys és absolutament hipotètica. Durant la fase següent es defineix clarament una estructura termal. L'habitació anterior és farcida per una plataforma d'*opus caementicium* que serveix de base a les *pilae* d'un hipocaust associat a nous murs perimetrals que creen un àmbit de dimensions més grans. En el mur oriental s'obren dues boques corresponents a un forn situat on anteriorment es trobaven els dos enterraments esmentats anteriorment. A més d'aquest àmbit calent s'han documentat dues exedres i diversos àmbits pavimentats amb *opus signinum*. La interpretació final d'aquest edifici termal està supeditada a l'excavació de la resta del conjunt i a la classificació dels distints nivells estratigràfics identificats. Estructures calefactades similars en tipus i cronologia s'han localitzat en les parcel·les 19-20.

No sabem, ara com ara, la cronologia precisa del moment final d'aquest edifici (segona meitat del segle VII?)⁷ que, en la seva darrera etapa, va ser utilitzat, almenys en part, per a activitats diferents a la termal ja que es detecten nous revestiments amb calç de les superfícies hidràuliques. El que sí sembla clar, en aquest moment, és que almenys una sèrie d'àmbits annexos a l'edifici termal (habitacions quadrangulades fetes amb pedres irregulars lligades amb fang) han de portar-se a una cronològica tardana, probablement ja a partir del segle V dC.

Per damunt d'aquesta fase només s'ha documentat un potent nivell de sedimentació lenta, l'inici del qual és, per relació física, posterior al segle VII, però no sabem quant de temps posterior. La base d'aquest nivell ja era plenament formada quan a inicis de l'any 1811, concretament entre el 4 i el 7 de juny, tropes franceses seguint la seva estratègia de setge de la part baixa de la ciutat excaven l'anomenada segona paral·lela. Una trinxera gairebé paral·lela a la línia de fortificació de Tarragona, coincidint aproximadament amb l'actual traçat del carrer Pere Martell, on es van muntar quatre bateries (números 16-19) artillades amb un total de

7. Dins del segle VII dC podem situar diversos nivells d'amortització que colguen aquestes estructures i un possible abocador situat a l'altre extrem del solar. Ara com ara, només és possible traçar unes línies molt generals de la composició ceràmica d'aquests dipòsits: absència de TS Africana, presència de les darreres produccions amfòriques de tradició tardoantiga (Peacock 58, Keay 61 i 8A, LRA 1, 2, 4 i 5...) i atestació d'àmfores africanes de perfil globular. Tot això acompanyat per ceràmiques reduïdes procedents de Saraçhane i Cartago —i inspirades en models documentats d'aquests llocs— en contextos de mitjan segle VII dC i la segona meitat d'aquest mateix segle. Una part d'aquest material, actualment en estudi a càrrec de J. M. Macias i J. A. Remolà, va ser objecte d'una comunicació presentada a la V Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Cartagena, 16-19 d'abril de 1998).

19 peces del 24, 6 del 16 i dos morters. En el farciment de la trinxera es van recuperar nombrosos pics i pales, bales de diversos calibres, botons, granades, fragments de metralla, etc. Una mostra física de la intensitat de la lluita que va enfrontar assetjats i assetjadors.⁸

El setge, l'assalt final i la política de l'exèrcit francès d'ocupació van acabar de desmantellar aquesta part del sistema defensiu existent des de mitjan segle XVII. Únicament romandrà el baluard d'Orleans, tot i que profundament modificat. La muralla de la Marina que fins l'any 1811 havia estat presidida pels baluards de Sant Carles i del Port, la lluneta del Príncep i la bateria de Sant Josep és substituïda, entre 1821 i 1823, per una nova línia fortificada formada pel baluard del Llatzeret, la porta del Francolí (extrem oriental del carrer Reial) i el baluard de la Reina Amàlia.⁹ No serà fins a la pèrdua de la categoria de plaça forta arran de la revolució de 1868 que les fortificacions van perdre de forma definitiva el seu sentit i s'inicia el procés que definirà el paisatge d'abans de l'execució del Pla especial: parcel·les agrícoles, magatzems i camins.

IV. CONCLUSIONS PRELIMINARS

Les conclusions han de tenir, necessàriament, un caràcter preliminar i general ja que algunes de les intervencions s'estan encara executant i d'altres no han finalitzat la globalitat del procés. No es donen, per tant, les condicions idònies per poder precisar més enllà d'unes constatacions generals que hem ordenat diacrònicament.

En primer lloc hem de destacar l'absència d'evidències relacionades amb el poblat ibèric situat sobre la carena que circumscriu les planes al·luvials del Francolí. Les evidències que, en aquest moment, podem atribuir a època tardorepublicana/augustal es presenten excessivament inconnexes. Algunes estructures corresponents a aquest període, per exemple, havien quedat amortitzades pel vial i mausoleu número 1 de la parcel·la 13A-14.

Durant el segle I dC es produeix una intensificació del procés d'urbanització. Corresponen a aquest període els distints segments de l'entramat viari, els mausoleus de les parcel·les 13A-14, els conjunts termals de les parcel·les 12 i, possiblement, 19-20, un nivell de regularització del terreny sobre el qual s'alcen, entre d'altres, els magatzems de la parcel·la 22, l'edifici de la parcel·la 18 i una part encara no precisada de les edificacions identificades a les parcel·les 19 i 20. Aquesta activitat edilícia coexisteix amb l'inici de l'explotació d'una pedrera situada en la parcel·la 18 i amb un potent abocador que es forma aprofitant una forta depressió en el terreny localitzada en la parcel·la 13B. L'altre element present de forma

8. La cruesa del foc creuat entre defensors i assetjadors es fa palesa en les diverses descripcions del setge (Salas, 1911).

9. Un angle d'aquest darrer baluard va ser documentat en les excavacions de les parcel·les 33 i 34.

notable en algunes de les parcel·les són les canalitzacions, algunes de les quals de dimensions considerables, que suggereixen una important aplicació de recursos hidràulics. Ens trobem, en definitiva, davant d'un paisatge plenament suburbà on coexisteixen i se succeeixen una desenvolupada xarxa viària, estructures residencials, activitats extractives (pedrera), magatzems portuaris, petites àrees funeràries i abocadors de deixalles.

Fins a l'acabament del segle II i el III dC es detecta una aparent continuïtat només trencada per la lògica renovació de les estructures existents. És precisament en aquest moment, a l'acabament del segle II i el III, quan es detecten símptomes d'una notable transformació. Alguns trams viaris són parcialment ocupats per estructures de caràcter funerari, les termes de la parcel·la 12 deixen de funcionar i els magatzems de la parcel·la 22 són, almenys en part, desmuntats. Dins d'aquest mateix marc cronològic podem situar, provisionalment, la construcció d'un petit conjunt termal, construït sobre un dels nivells de colgament dels magatzems. Se situa també en aquest moment el moment final de la pedrera i l'aprofitament d'aquest espai com a àrea d'enterrament.

Les evidències d'activitat ocupacional arriben, si més no, fins a la segona meitat del segle VII dC. El conjunt termal de la parcel·la 22 pateix contínues remodelacions fins a perdre, almenys parcialment, la seva funció original en l'etapa final. En el segle V es daten diverses estructures identificades a les parcel·les 19-20 i 33-34 i una aparent continuïtat de l'activitat funerària. Aquesta fase es devia cloure amb els nivells que, de manera provisional, datem dins del segle VII.

Cobrint totes les evidències de fases precedents es detecta la formació d'un potent estrat agrícola només interromput per evidències de caràcter bàsicament militar com és la segona paral·lela traçada durant el setge de la ciutat l'any 1811.

Tot i la provisionalitat de les dades presentades,ensem que l'estudi definitiu de les diverses excavacions arqueològiques en el PERI-2 de Tarragona permetran completar la visió de la part baixa i portuària de la ciutat, una de les zones menys conegudes fins al moment.

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS [et alii] (1994)
ADSERIAS, M.; BURÉS, L.; MIRÓ, M.T.; RAMÓN, E. «L'assentament pre-romà de Tarragona». *Revista d'Arqueologia de Ponent* [Lleida], 3, 177-227.
- FOGUET; VILASECA (1995)
FOGUET, G.; VILASECA, A. «Els enterraments del carrer Prat de la Riba/Ramón y Cajal: un nou sector excavat de la necròpolis del Francolí». *Citerior* [Tarragona], 1, 151-171.
- GROS (1996)
GROS, P. *L'architecture romaine. 1- Les monuments publics du début du III siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire*. Paris.
- MASSÓ; PUCHE (1998)
MASSÓ, J.; PUCHE, J.M. «Dues inscripcions romanes de Tàrraco», a *Butlletí Arqueològic, època V* (1995), número 17, 55-63
- RICKMAN (1971)
RICKMAN, G. *Roman Granaries and Store Buildings*. Cambridge
- LÓPEZ (1997)
LÓPEZ, J. «Un nuevo conjunto paleocristiano en las afueras de Tarraco». *Revista de Arqueología*. Año XVIII, número 197 (Septiembre 1997), 58-64.
- SÁNCHEZ REAL (1973)
SÁNCHEZ REAL, J. «Los enterramientos romanos de la Via Augusta». *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 113-120, anys 1971-1972, 173-208 + 20 làmines.
- SALAS (1911)
SALAS, J. DE. *El sitio de Tarragona por los franceses en 1811*, Barcelona
- SERRA VILARÓ (1935)
SERRA VILARÓ; J. *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*. Madrid: 1935. Memorias de la Junta Superior del Tesoro Artístico; 133 [número 1 de 1934]